

К.ф.н. Гайдаєнко І.В.

Структурно-семантична структура назв відчуття (смаку) у художніх творах, утворених префіксальним способом

Materiály X mezinárodní vědecko - praktická konference «Aplikované vědecké novinky – 2014». - Díl 12. Filologické vědy. Hudba a život.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2014. – 98с.– С. 32 – 37.

Проблема взаємозв'язку мислення й мови потребує вивчення в аспекті антропоцентричності мови так званої ментальної лексики, що представляє концептосферу мовця й відображає його мисленнєву, а отже й пізнавальну діяльність. З цього приводу слушною видається думка В. фон Гумбольдта, яка хоча й піддавалася свого часу критиці, однак все ж розвивалася наступними поколіннями учених-лінгвістів і наразі є актуальною. Мовознавець писав: "Позначення окремих внутрішніх і зовнішніх предметів справляє більш вагомий вплив на чуттєве сприйняття, фантазію, почуття і через взаємодію цих явищ – на характер узагалі, оскільки в цьому випадку справді поєднуються природа й людина, справді матеріальна речовина з духом, що її формує. У цій сфері особливо чітко проступає національна своєрідність. Це пояснюється тим, – як відзначає лінгвіст, – що людина, пізнаючи природу, наближається до неї та доволіно виробляє свої внутрішні сприйняття відповідно до того, у які стосунки вступають один з одним вступають її духовні сили. І це знаходить своє відображення в мові..." [3, с.36-37]. І, оскільки мова – "національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя етноспільноти" [2,с.23], то особливо важливо зрозуміти механізми семантичних зсувів, перенесень значень мовних одиниць в асоціативних метафоричних рядах, що виступають своєрідними засобами засвоєння й відтворення людиною концептуальної, наповнення національної мовної картини та мовного її вираження.

Тому *мета* нашого дослідження полягає у з'ясуванні структурно-семантичних особливостей вербальних засобів вираження назв відчуття (смаку), утворених префіксальним способом.

Як відомо, у мові існує прямий зв'язок фізіологічного сприйняття та ментальних процесів. "Це, – як зазначає Н.Рябцева, – доводить, що відчуття – зір, слух, запах, дотик, смак – не самостійні й незалежні процедури, які виконують автономні "органи", що просто передають сигнали до мозку, а щось значно вагомніше" [4, с.3]. Іншими словами – це зовнішній вияв мозкової діяльності, його невід'ємний складник, який неможливо відторгнути, джерело пізнання й досвіду (до того ж незалежно від того усвідомлюються вони чи ні). Тобто інформація, що надходить до мозку через відчуття – це матеріал, основа для мислетворчих процесів, які відбиваються у назвах, зокрема й чуттєвих.

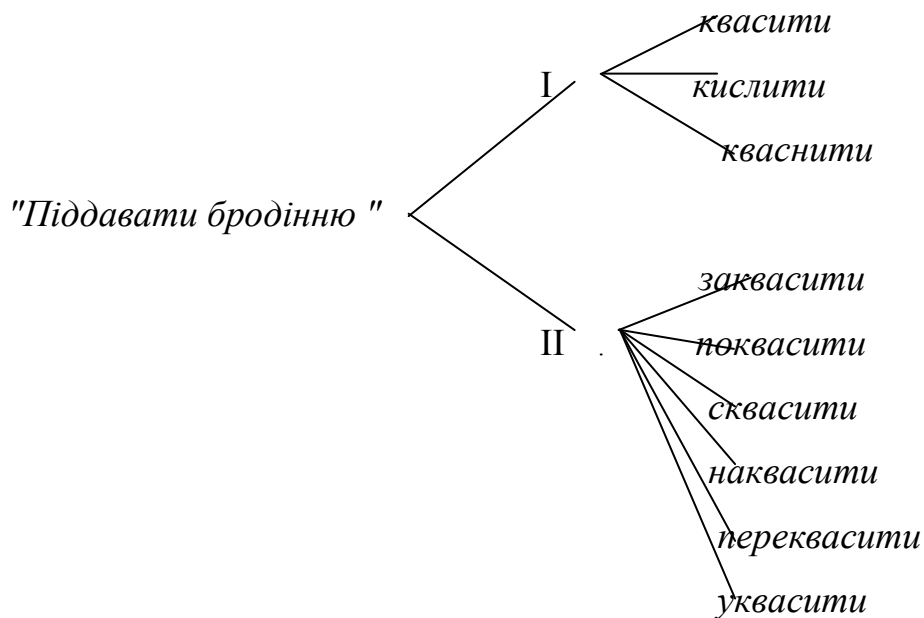
Номінації на позначення смаку в українській мові становлять розвинену, історично сформовану групу слів, що характеризується активністю вживання, багатством семантичної наповненості, поліфункціональністю структурною різноманітністю. Це зумовлено давністю їх походження.

Назви чуттєвої сфери, зокрема смаку, є предметом вивчення різних наук: психології, фізіології, медицини, а також лінгвістики. Смак – це властивість тієї чи іншої реалії, що у нашій свідомості відображається через смакове відчуття, а у мовленні виражається словами. З лексемами на позначення смаку ми зіштовхуємося у повсякденному житті (назви смаку продуктів харчування, напоїв, їжі, плодів (*майонезний смак, вершковий смак, молочний смак, хлібний смак, винний смак, борщовий, котлетний, фруктовий, огірочний*); смакові назви виступають у ролі номенклатурних (*майонез "Смачний", соломка "Солона"*)). Частовживаними стали зазначені назви у телепрограмах, рекламі, вивісках (*телепрограма "Смак", вишуканий смак "Фанти", смакуйте разом з нами, кафе "Смачна кава"* тощо).

Існує безліч смакових відтінків, які відчуває людина, хоча вчені виділяють лише чотири основні смаки (*солодкий, гіркий, солоний, кислий*), і така різноманітність відчуттів знаходить вираження в мові. В основі об'єднання лексико-семантичної групи номінацій смаку лежить принцип семантичної спільності. Загальна сема "смак" згруповує навколо себе слова різних частин мови, різних способів творення: *згіркий, гіркнути, гіркість, гіркувато,*

огірчений; солод, солодити, посолодити, солодкуватий, солодко-гіркуватий. Семантика зазначеної лексико-семантичної групи номенів смаку залежить від контекстуального оточення назви смаку, походження, а також від способу словотворення.

У нашій статті простежимо семантичні особливості номінацій смаку, утворених префіксальним способом. Префікси є формальними ознаками диференціації значень префіксально утворених назв. Розглянемо синонімічний ряд дієслів на позначення смаку, який є складовою частиною синонімічного гнізда із спільною семою "змінювати смак, піддаючи бродінню певні продукти":

Якщо словам першого синонімічного ряду властиві диференційні риси стилістичного плану, то другого – морфологічні диференційні риси, у ролі яких виступають афікси, що вказують на кількість, об'єм продукції чи їжі, що піддається бродінню.

Формальними ознаками такого розрізнення виступають префікси. Лексема *заквасити* має додатковий відтінок у значенні, що виражається префіксом *за-* й означає "піддати бродінню увесь об'єм продукції", *поквасити* (преф. *по-*) має значення "піддати бродінню лише частину продукції", лексема *сквасити* за допомогою префікса *с-* виражає значення "піддати бродінню невизначену кількість продукції". Отже, префікси є мотивуючими елементами

цих номенів або їх диференційними ознаками.

Роль префіксів як формальних розрізнявальних ознак, що вказують на додаткові значення, вагома. Вони дозволяють, не змінюючи основного значення назви, надати притаманного тільки їй семантичного відтінку.

Наведемо приклад ще одного синонімічного гнізда, куди входять назви процесів, що вказують на зміну смакових якостей:

Номени *кисти* і *киснути* – словотворчі синоніми, оскільки за словниками мають тотожне значення. Різняться вони лише суфіксом **-ну-** та приналежністю до різних шарів лексики. Такими ж словотворчими синонімами виступають і лексеми, наведені у схемі, бо їх диференціація виражена префіксами, що надають кожному з них особливого значення, яке певною мірою відрізняє їх одне від одного, і служать не лише граматичними, а й семантичними засобами. Префіксальні утворення функціонують в мові художньої літератури з метою створення реально-образної характеристики явищ, предметів. Наприклад: "*Старого Павла не було, **перекисле** тісто вилилося з корита і, запавшиися, стало*" (О.Кобилянська).

Деривація дозволяє збагатити наше мовлення словами з різноманітними смисловими відтінками. Наприклад, порівняємо значення й функції префіксованої й непрефіксованої лексеми *смак*, що реалізується в художній літературі: "*Дух одважно стрепенувся, щоб шугнуть у височінь. – Чи не високо занадто? – **смачно** позіхнула тінь...*" (Б. Олійник); "*Що не дає похрамувати **всмак** І на похмілля виспаться в барлозі*" (Б.Олійник). В обох випадках лексема

смак виражає значення смаку з відтінком приємності, проте лексема, що вживається з префіксом **в** – указує на міру насиченості смаку, називає смакове відчуття глибше, надає висловлюванню експресії.

Афіксними частинами виражається протилежність семантики назв смаку. З цією метою вживається префікс **не-** : *смачний – несмачний, солодкий – несолодкий, горілий – негорілий, кислий – некислий*.

Отже, антонімічні значення смаку реалізуються протиставленням безпрефіксного слова префіксальному. Письменники використовують це явище в українській мові для епітетизації мовленнєвих структур, які конкретизують ставлення мовця до навколишнього, а в науково-виробничій сфері воно вживається для уточнення, конкретизації характеристики явищ, предметів. Наприклад: *"На столі лежав иматок тонкого житнього коржа, чорного, кислого, несмачного"* (І.Нечуй-Левицький).

Треба зауважити, що кожен з префіксів сам по собі вже має певну семантику, яка впливає на значення слова, його відтінки. В.Русанівський, простежуючи взаємозв'язок між префіксацією і семантикою дієслів, зауважує: "Конкретна семантика дієслів лежить в основі їх здатності поєднуватися з різними функціональними групами префіксів, що зумовлює можливість їх уходити до складу певних лексико-семантичних груп або утворювати префікси-корелятиви доконаного виду до безпрефіксних дієслів недоконаного виду"[1, с.111].

Із твірними основами дієслів смаку поєднуються префікси **недо – , до – , на – , пере – , по – , під –** : *недосолити, досолити, пересолити, посолити, підсолити*. Названі префікси вносять відповідні до своїх значень відтінки у семантику слів. Наприклад, префікс **до** – указує на результат, значення закінченої дії, доведення її до кінця (*досолодити* – "дія доведена до кінця, продукт набув певного смаку, став достатньо солодким"); префікс **на** – , приєднуючись до основи дієслова, вказує на кількісно-якісний вияв якості смаку у великій кількості (*насолодити* – "зробити дуже солодким").

Твірні дієслівні основи номенів смаку, поєднуючись із префіксом **пере-**,

несуть у собі вказівку на інтенсивність смакової якості, що є результатом дії (*перекислити* – "зробити продукт кислим зверх норми"). Префіксу *під-* властиве значення обмеженої, неповної дії (*підсолити* – "змінити якість смаку лише частково").

Префікси уточнюють значення, деталізують дію, а тому поєднання їх з основами номінацій на позначення смаку є закономірним.

Надаючи твірній основі певного лексико-семантичного значення, префікси одночасно змінюють її граматичне, зокрема видове значення. Первинні безпрефіксні дієслова – назви смаку є формами, що вживаються лише в недоконаному виді: *гірчить, солодить, кисліє*. Префікси, приєднуючись до основи дієслів-смаку, утворюють дієслова доконаного виду: *погірчити, згіркнути, нагірчити; скислити, покислити; усолодити, присолодити*.

Досліджуючи структурно-семантичні особливості номенів на позначення смаку, ми виявили, що префіксальний спосіб творення властивий лише дієсловам на позначення смаку, які у семантичному плані мають характер первинності. Для вторинних назв префіксальний спосіб словотворення не є продуктивним.

Префіксальним способом творяться й прикметникові форми назв смаку. Для прикметників смаку типовими є префікси: *най –, пре –, пере –, за–, не –, недо –, без –* тощо. Афікси *най –, пре – пере –, за –* вказують на інтенсивний вияв ознаки: *найкисліший, пересолений, пресолодкий, загострий, закислий*. Такі назви активно функціонують у мові художньої літератури. Наприклад: *"Ви ж там і про нас не забудьте... З усіх своїх медів на нашу долю прибережіть **найсмачнішого, найзапашишого, квіткового**"* (О.Гончар); *"Колись твердив уславлений Максим: **"Жінки дарують **найсолодшу** втому"** Та чи модерн погодиться із ним?"* (Яр Славутич); *"Закусивши **пресолодкими** полуницями, я простував далі"* (Яр Славутич); *"Перше я мазала руку йодом і мочила **солоній-пресолоній** воді, але од йоду дуже шкура злазить, то я тепер не мажу і не держу в воді* (Л.Українка).

Префікси *не –, недо –, без –* та ін., сполучаючись з прикметниками смаку,

вказують на недостатній вияв ознаки: *несолоний, негіркий, безсольовий, недосолений*. Проте, кожний із зазначених вище префіксів вносить властивий лише йому відтінок у значенні, що сприяє широкому використанню таких утворень у розмовному мовленні, а особливо в художньому. Наприклад: "...*Хай бог простить йому їх стиль – се навіть на акторський невибагливий смак бувало часом **несмачне***" (Л.Українка); "...*Будуть одні бурячки, зариті на попелищі – харч **несмачний**, хоч можна перебути місяць, коло самої смерти*" (В.Барка). Наведені приклади свідчать про активне вживання назв смаку, утворених префіксальним способом, у художніх творах з метою створення різних стилістичних ефектів.

Дослідження вербальних засобів на позначення відчуття смаку переконує в тому, що префікси є важливим елементом створення семантичних відтінків, а почасти слугують засобом зміни семантики слів, що збагачує, конкретизує, увиразнює наше мовлення, а також розширює діапазон функціонування смакових лексем.

Література:

1. Русанівський В.М. Дієслово: рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К.: Радянська школа, 1977. – 111с.
2. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В.Жайворонок // Мовознавство. – 2004, №5-6. – С.19-25.
3. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу/ Л.А.Лисиченко // Мовознавство. – 2004, №5-6. – С.36-37.
4. Рябцева Н.К. Ментальная лексика, когнитивная лингвистика и антропоцентричность языка / Институт языкознания РАН// Интернет ресурс: nadia@iling.msk.su